

Bestaanszekerheid onder druk

De stand van zaken

Movisie: kennis en aanpak van sociale vraagstukken

Movisie is hét landelijk kennisinstituut voor een samenhangende aanpak van sociale vraagstukken. Samen met de praktijk ontwikkelen we kennis over wat echt goed werkt en passen we die kennis toe. De unieke rol van Movisie is het versnellen van leerprocessen. We zijn alleen tevreden als we een duurzame positieve verandering voor mensen in een kwetsbare positie realiseren.

Kijk voor meer informatie op www.movisie.nl.

Colofon

Auteur: Mark Franken, Christine Kuiper, Pien van der Sanden

Eindredactie: Paul van Yperen, Communicatie Movisie.

Vormgeving: Ontwerpburo Suggestie & illusie

Overname van informatie uit deze publicatie is toegestaan onder voorwaarde van de bronvermelding:
© Movisie, kennis en aanpak van sociale vraagstukken.

De inhoud van deze publicaties is met grote zorg samengesteld. Desondanks is Movisie niet aansprakelijk voor de eventuele schade die ontstaat door het gebruik van deze informatie.

Utrecht, maart 2022 (herziene uitgave).

© Movisie, kennis en aanpak van sociale vraagstukken

kennis en aanpak van
sociale vraagstukken

Deze publicatie is tot stand gekomen dankzij financiering van het ministerie van VWS.

Ministerie van Volksgezondheid,
Welzijn en Sport

Inhoudsopgave

Inleiding en leeswijzer	4
Financiën	7
Wonen	10
Sociale relaties	13
Gezondheid	15
Werk en activiteiten	18
Conclusies en vervolg	22
Gebruikte literatuur	25

Inleiding en leeswijzer

Bestaanszekerheid staat hoog op de politieke en maatschappelijke agenda. Als term is het de afgelopen jaren steeds meer in de belangstelling gekomen. Deze publicatie geeft een korte duiding van het begrip bestaanszekerheid. Aan de hand van de beschikbare wetenschappelijke literatuur identificeren we welke groepen burgers het meeste risico lopen op bestaansonzekerheid en wat de consequenties zijn van het ontbreken van zekerheid voor het leven van individuele burgers. Bestaansonzekerheid is niet alleen het gevolg van te weinig inkomen of te hoge schulden.

In deze publicatie gaan we uit van de brede en integrale benadering van bestaanszekerheid, conform artikel 25 van de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens. Om te laten zien hoe ingrijpend de gevolgen van bestaansonzekerheid zijn, koppelen we bestaanszekerheid aan vijf leefgebieden: financiën, wonen, sociale relaties, lichamelijke en psychische gezondheid, werk en activiteiten.

Deze indeling is gebaseerd op de [leefgebiedenwijzer](#) van Movisie. Het ook daarin voorkomende leefgebied zingeving behandelen we niet apart, maar daar waar het relevant is (bijvoorbeeld bij werk) besteden we er wel aandacht aan. Per leefgebied eindigen we met een samenvattende conclusie. Het laatste hoofdstuk geeft behalve de belangrijkste conclusies ook concrete aanknopingspunten welke kunnen bijdragen aan het realiseren van bestaanszekerheid voor iedereen.

Het begrip bestaanszekerheid in een notendop

In 1983 is in de Grondwet een artikel opgenomen over bestaanszekerheid als grondrecht (zie kader). In dit grondrecht 'ter wering van gebrek en behoefte' werkt zowel het rechtszekerheidsbeginsel als het solidariteitsbeginsel sterk door. Men ging er destijds vanuit dat deze formulering de burger voldoende zou beschermen tegen bestaansonzekerheid. Het sociaal zekerheidsstelsel had immers een stevige basis gekregen en zou nog verder worden uitgebouwd, zo was de algemene gedachte. Dit liep echter anders: sinds het opnemen van artikel 20 in de Grondwet in 1983, heeft het sociaalezekerheidsbeleid vooral in het teken gestaan van bezuinigingen (Houwerzijl & Vlemminx, 2021). Zowel de economische crisis als de verandering van visie (van verzorgingsstaat naar zelfredzaamheid) waren hier debet aan.

Grondwet Artikel 20 - Bestaanszekerheid

De bestaanszekerheid der bevolking en spreiding van welvaart zijn voorwerp van zorg der overheid.

De wet stelt regels omtrent de aanspraken op sociale zekerheid.

Nederlanders hier te lande, die niet in het bestaan kunnen voorzien, hebben een bij de wet te regelen recht op bijstand van overheidswege.

Interessant is ook de omschrijving van het begrip bestaanszekerheid in de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens uit 1948. Deze wijst, in tegenstelling tot het Nederlandse grondwetsartikel, expliciet op het belang van welzijn en gezondheid naast het financieel minimum dat nodig is om rond te komen en maatschappelijk mee te kunnen doen.

Bestaanszekerheid

Artikel 25 van de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens omschrijft het recht op bestaanszekerheid als volgt: 'Een ieder heeft recht op een levensstandaard die hoog genoeg is voor de gezondheid en het welzijn van zichzelf en zijn gezin, waaronder inbegrepen voeding, kleding, huisvesting en geneeskundige verzorging en de noodzakelijke sociale diensten, alsmede het recht op voorziening in geval van werkloosheid, ziekte, invaliditeit, overlijden van de echtgenoot, ouderdom of een ander gemis aan bestaansmiddelen'. Deze invulling van Bestaanszekerheid vormt een belangrijk aspect van de menselijke waardigheid (College voor de Rechten van de Mens, 2016, p. 8).

Ook Divosa benoemt expliciet dat bestaanszekerheid niet alleen gaat om de zekerheid van inkomen maar een breder vraagstuk betreft: ook de noodzaak tot betaalbaar wonen, toegang tot betaalbare zorg en de mogelijkheid om een financiële buffer op te bouwen vormen er een onderdeel van. Samen vormen zij de basis die ontwikkeling mogelijk maakt (Divosa, 2019). In de vorig jaar verschenen propositie "De winst van het sociaal domein" wijzen de VNG en Divosa op drie noodzakelijke opgaven voor het dan nieuw te vormen kabinet. Eén daarvan is het herstellen van bestaanszekerheid. Bestaanszekerheid is hierin omschreven als het op orde brengen van de basisvoorwaarden: 'de zekerheid van voldoende en voorspelbaar inkomen, de zekerheid van werk en van mee kunnen doen in de samenleving. Maar ook de zekerheid van een dak boven je hoofd in een geschikte en betaalbare woning. En in een veilige en prettige omgeving, met snelle en toegankelijke dienstverlening in situaties die de veiligheid bedreigen.' (VNG & Divosa), 2021, p. 5). Daarmee is bestaanszekerheid als breed vraagstuk teruggekeerd op de maatschappelijke agenda.

Drie vormen van onzekerheid

Vanuit een positie van bestaanszekerheid, durven mensen vaker risico's te nemen. Dat geldt ook voor belangrijke keuzes in het leven die niet geheel zonder risico zijn, zoals het wisselen van baan of het krijgen van kinderen (Kremer, Went, & Knottnerus, 2017, p. 17). Volgens de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR) brengt onvoldoende bestaanszekerheid drie verschillende vormen van onzekerheid met zich mee, welke alle drie verschillende consequenties hebben voor het handelen en gedrag. Het gaat om inkomensonzekerheid, psychologische onzekerheid en levensloponzekerheid (Kremer et al., 2017, pp. 38, 39).

Als mensen bijvoorbeeld geen **inkomenszekerheid** hebben, stellen zij belangrijke financiële beslissingen of grote aankopen uit of nemen ze helemaal niet (Kremer et al., 2017, p. 38). Het voortdurend op zoek zijn naar voldoende inkomen kan bovendien tot stress en afname van mentale vermogens leiden, doordat gevoelens van schaarste en armoede iemands gedachten gaan overheersen (Mullainathan & Shafir, 2013; Kremer et al., 2017, p. 102).

Ook **psychologische onzekerheid** speelt een rol. Het leidt voor velen tot lichamelijke klachten, eenzaamheid, depressiviteit, laag welbevinden en slechtere werkprestaties (Cheng & Chan, 2008). Het constant moeten zoeken naar nieuw werk of het moeten voldoen aan hoge eisen om het werk te behouden, leidt tot extra belasting (Kremer et al., 2017, p. 42). Psychologische onzekerheid en inkomensonzekerheid vallen vaak samen, zeker wanneer er geen partner is met voldoende inkomenszekerheid (zie ook de uitwerking van het leefgebied sociale relaties). Wanneer een tijdelijk contract geen eigen keuze is, kan dit bovendien tot meer stress leiden (Kremer et al., 2017, p. 103). Mensen met tijdelijke contracten vertalen onzekerheid bovendien vaak als een gebrek aan erkenning en waardering en ongelijke behandeling. Men investeert niet in hen, zij ontvangen minder loon, hebben slechtere arbeidsvoorwaarden en minder kansen op promotie (Kremer et al., 2017, p. 42; zie hiervoor ook de paragraaf over het leefgebied werk).

Tot slot is er nog **levenslooponzekerheid**. Uit huis gaan, trouwen en kinderen krijgen, kan vooral voor flexibel werkende laagopgeleiden een probleem zijn (Kremer et al., 2017, p. 105).

Kortom: voortdurende onzekerheid beperkt de mentale vermogens van mensen. Hun vermogen om zich met iets anders bezig te houden dan de directe gevolgen van deze onzekerheid, neemt flink af.

Wie lopen er risico?

Het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) deelt in 2014 (en nam dit in 2019/2020 opnieuw onder de loep) de Nederlandse bevolking in zes bevolkingsgroepen in. Dit gebeurt op basis van vier kapitaalvormen: persoonlijk, economisch, cultureel en sociaal kapitaal. Daarnaast worden leeftijd, samenstelling van het huishouden, partijvoorkeur, levensbeschouwing en etniciteit meegenomen. Aan de hand hiervan komt het SCP tot de volgende indeling: 1. de gevestigde bovenlaag (20% van de bevolking); 2. de jongere kansrijken (15%); 3. de werkende middengroep (28%); 4. de comfortabel gepensioneerden (17%); 5. de onzekere werkenden (12%); 6. het precariaat (9%) (Vrooman et al., 2014; Hoff et al., 2021).

Ruim een vijfde van de Nederlandse bevolking loopt een verhoogd risico op bestaansonzekerheid. Het gaat vooral om de onzekere werkenden en het precariaat. (Vrooman, Gijsberts, & Boelhouwer, 2014; Hoff, Vrooman, Iedema, Boelhouwer, & Kullberg, 2021). Op hen leggen we hier de focus.

- * **Precariaat:** Het precariaat beschikt over zeer weinig kapitaal, van welke vorm dan ook. Deze groep omvat veel laagopgeleiden, mensen met weinig inkomen en weinig vermogen, maar ook met relatief weinig sociale contacten en een weinig bruikbaar netwerk. Deze groep bevat relatief veel alleenstaande ouderen, migranten en vrouwen, en relatief weinig jongeren (Vrooman et al., 2014, p. 290). Zij leven in voortdurende onzekerheid omtrent werk, wonen, gezondheid, etc.
- * **Onzekere werkenden:** Deze groep is gemiddeld iets hoger opgeleid, iets gezonder en met een iets groter netwerk dan het precariaat. Zij vindt echter niet vanzelfsprekend toegang tot de arbeidsmarkt en een relatief groot deel van de werkenden in deze groep heeft een tijdelijke baan. Vanwege de combinatie van een onzekere arbeidsmarkt en weinig zelfvertrouwen noemt het SCP deze groep de onzekere werkenden. Deze groep bevat relatief veel migranten en eenoudergezinnen en telt van de zes groepen de meeste vrouwen (Vrooman et al., 2014, p. 292).

Langdurige armoede

Het CBS onderzocht daarnaast de kans op langdurige armoede. Vooral alleenstaanden onder AOW-leeftijd, eenoudergezinnen met alleen minderjarige kinderen en huishoudens met niet-westerse en Oost-Europese herkomst zijn hiervoor kwetsbaar (CBS, 2019, pp. 38, 39, 43). Zzp'ers - met name alleenstaanden, wanneer zij deel uitmaken van een eenoudergezin of in deeltijd werken - lopen ook een verhoogd risico op armoede. Onderscheid in het risico op armoede is ook te maken tussen werkenden met een Nederlandse en een niet-westerse achtergrond. Deze laatste groep loopt aanzienlijk meer risico (CBS, 2018, p. 63; CBS, 2019, pp. 79, 81). De Sociaaleconomische Raad (SER) geeft tot slot aan, dat werk, en dus salaris, niet voor iedereen voldoende bestaanszekerheid biedt. Zo'n 220.000 werkenden zijn arm, ondanks hun inkomen uit werk. Overeenkomstig met eerdergenoemde kenmerken zijn het vaak mensen met weinig opleiding, die op oproepbasis of zonder vaste uren, met weinig uren of als zzp'er werken (SER, 2021).

Gezien de te verwachten ontwikkelingen rondom bijvoorbeeld wonen, werk, gezondheid en sociale relaties (zie de informatie van de andere beschreven leefgebieden in dit document), is de verwachting dat bij gelijkblijvend beleid, de groep mensen in bestaansonzekerheid eerder groeit dan afneemt. Het effect van corona is daarin nog niet meegenomen.

Corona

Het SCP rapport 'Een jaar met corona' geeft aan welk effect corona heeft (tot het najaar van 2020) op het leven van de Nederlandse bevolking. Denk hierbij bijvoorbeeld aan het uit- of afstellen van reguliere zorg, de invloed op het psychisch welbevinden van scholieren en studenten, toename van de werkloosheid, met name onder jongeren, laagopgeleiden en mensen met een niet-westerse migratieachtergrond, inkomensafname, dit is het groots onder zelfstandigen en werklozen, en het ontstaan van leerachterstanden bij kinderen uit lage SES-huishoudens (De Klerk, Olsthoorn, Plaisier, Schaper, & Wagemans, 2021).

Financiën

Om te bepalen of sprake is van bestaans(on)zekerheid neemt men vaak het inkomen als uitgangspunt. De gehanteerde armoededefinities in Nederland gaan allemaal over wat 'een noodzakelijk geacht pakket van levensbehoeften' is (CBS, 2019, p. 14). Zo wordt de lage-inkomensgrens van het CBS veel gebruikt. Huishoudens met een inkomen onder deze grens lopen een groter risico op armoede dan huishoudens met een inkomen boven deze grens (CBS, 2019, p. 15). Toch hoeft een laag inkomen niet direct te betekenen dat er sprake is van een serieuze inkomensproblematiek en bestaansonzekerheid. In veel gevallen is een laag inkomen een tijdelijke, incidentele situatie voor huishoudens die vanzelf weer voorbijgaat. Wanneer een huishouden langer van een laag inkomen moet rondkomen, dan neemt vaak naast de inkomensproblematiek ook de bestaansonzekerheid toe. Het CBS hanteert daarom een langdurigheids criterium en spreekt van een langdurig laag inkomen als het inkomen vier jaar of langer onder de lage inkomensgrens valt. In 2017 en 2018 ligt dit percentage op 3,3% van de Nederlandse huishoudens (CBS, 2019, pp. 22, 30).

Het SCP hanteert het basisbehoeftebudget en het niet-veel-maar-toereikend budget. Het niet-veel-maar-toereikend budget houdt ook rekening met kosten voor sociale participatie en ontspanning. Dit blijft echter een minimum en omvat geen luxegoederen zoals het hebben van een eigen auto (Goderis, Van Hulst, & Hoff, 2019). Volgens dit criterium waren in 2017 bijna 939.000 Nederlanders arm. Dit is 5,7% van de bevolking (Hoff, Van Hulst, & Goderis, 2019) ofwel bijna 464.000 huishoudens (Van Hulst & Hoff, 2019).

Inkomen

Onderzoek van het CBS laat zien dat in 2019 45% van de huishoudens met een laag inkomen aangaf elke maand moeite te hebben om rond te komen. Bij huishoudens met een inkomen boven de lage-inkomensgrens was dat bij 9% het geval (CBS, 2019, pp. 62-63). Ook constateert het CBS dat financiële beperkingen veel voorkomen onder huishoudens met een laag inkomen. 83% van deze huishoudens had in 2019 onvoldoende geld voor een of meer specifieke uitgaven, bijvoorbeeld uitgaven om het huis te verwarmen of versleten meubels te vervangen. Onverwachte, noodzakelijke uitgaven van €1200,-, kon ruim 70% van deze huishoudens niet opvangen met eigen financiële middelen (CBS, 2019, p. 66). Bij 15% van de huishoudens met een laag inkomen was er in 2019 sprake van één of meer betalingsachterstanden, in vergelijking tot 2% van de huishoudens met een inkomen boven de lage-inkomensgrens (CBS, 2019, p. 64). Ook schulden komen verhoudingsgewijs vaker voor onder de groep huishoudens met een laag inkomen. 14% van deze huishoudens had in 2018 schulden versus 2,4% bij de huishoudens met een inkomen boven de lage-inkomensgrens (CBS, 2019, p. 67).

De inkomensontwikkeling is conjunctuurgevoelig. Nam in de periode 2000-2009 het aandeel van huishoudens met een laag inkomen af, in de periode 2011-2013 nam dit juist weer sterk toe (CBS, 2018, p. 25). De laatste jaren lijkt het zich te stabiliseren (CBS, 2018, p. 27). De ontwikkeling bij huishoudens die langdurig van een laag inkomen moeten rondkomen, is minder positief. Zij hebben nog niet geprofiteerd van de gunstige conjunctuur. Hun aantal nam in 2015 en 2016 nog toe (CBS, 2018, p. 27).

Dat bepaalde groepen mensen ondanks dat nauwelijks hun hoofd boven water kunnen houden, komt doordat het besteedbaar inkomen van minima de afgelopen jaren nauwelijks is gestegen, terwijl de vaste lasten (huur, energie, verzekering) en voedsel wél veel duurder zijn geworden. Zo ziet Nibud dat huishoudens in 2019 meer dan de helft van het inkomen kwijt zijn aan de vaste lasten. Idealiter zou de vaste lasten per huishouden niet boven de 50 procent moeten uitkomen, aldus het Nibud. Tien jaar geleden lag het percentage gemiddeld nog 5 procent lager (Nibud, 2019a).

De verwachting is daarnaast dat corona en de stijgende energieprijzen de nodige negatieve impact heeft op de huishoudportemonnee van mensen, met name die mensen die toch al in een kwetsbare positie verkeren (Deloitte & Schuldenlab, 2020). Al met al zegt het Nibud dat hoe hoger het inkomen, hoe financieel voordeliger de lockdown over het algemeen was. Immers, hogere inkomens besparen op vakanties en uit eten. Kosten waar veel lagere inkomens überhaupt al geen budget voor hadden (Nibud, 2021).

Schulden

Naast de hierboven vermelde financiële mogelijkheden en risico's met betrekking tot het inkomen, zijn ook schulden onder Nederlandse huishoudens zorgelijk. In Nederland heeft één op de vijf huishoudens betaalachterstanden. Van deze huishoudens met betalingsproblemen is bij 8% sprake van ernstige betalingsproblemen. Dit kan bijvoorbeeld gaan om regelmatig meer dan tien dagen te laat huur betalen of afgesloten worden van de energie. De overige 11,5% heeft lichte betalingsproblemen (Schonewille & Crijnen, 2019, p. 16). Denk bijvoorbeeld aan regelmatig een creditcardschuld hebben van 500 euro of meer. Cijfers van het CBS tot 1 januari 2018 laten zien dat 8,3% (1 op de 12) van de Nederlandse huishoudens geregistreerde problematische schulden heeft. Het speelt relatief vaker bij huishoudens in stedelijke gemeenten (CBS, 2020a, pp. 9, 11). Ondanks dat niet iedereen met schulden in armoede leeft, laten gegevens een samenhang zien tussen lage inkomens en kans op schulden. 14% van de huishoudens onder de lage-inkomensgrens versus 2,4% van de huishoudens boven deze grens had in 2018 te maken met schuldenproblematiek (CBS, 2019, p. 62). Volgens het Nibud lopen vooral jongeren met een lage opleiding, alleenstaande ouders, sociale minima, mensen zonder betaald werk, zzp'ers en mensen met een verslaving of mensen met ggz-problematiek risico op het ontwikkelen van (problematische) schulden (Vijlbrief & Van Mourik, 2020, p. 49).

Bestaansonzekerheid als gevolg van onvoldoende inkomen om rond te kunnen komen en de schulden die daarbij vaak optreden, heeft grote gevolgen voor zowel de fysieke als psychische gezondheid van mensen. Ook tast bestaansonzekerheid het vermogen aan om de juiste beslissingen te nemen. Mensen die schaarste ervaren, zijn goed in het managen van hun korte termijn problemen, maar verliezen de lange termijn vaak uit het oog (Bregman, 2013; Vijlbrief & Van Mourik, 2020). In het hoofdstuk over gezondheid en over de gevolgen voor het gedrag van individuen werken we de relatie tussen bestaansonzekerheid, gedrag en gezondheid verder uit.

Sociale zekerheid

De hoogte van de uitkeringen en het minimum(jeugd)loon staat momenteel ter discussie. De vraag die leeft is of beide voldoende zijn om bestaanszekerheid te kunnen garanderen. Verschillende stemmen gaan dan ook op om het wettelijk minimumloon te verhogen (SER, 2021).

Gebaseerd op onderzoek naar vijf jaar armoedebeleid in tachtig gemeenten zijn er minstens vier huishoudtypen die niet de inkomensondersteuning krijgen die ze nodig hebben om rond te kunnen komen (Nibud, 2020a). Dit zijn:

1. Jongeren tot 21 jaar met bijstandsuitkering of minimumloon.
2. Stellen met een bijstandsuitkering met twee of meer kinderen van 12 jaar en ouder.
3. Mensen met een minimuminkomen en hoge zorgkosten.
4. Mensen met een flexibel inkomen.

Aldus het Nibud zijn de huidige inkomensondersteuningsmaatregelen niet geschikt voor de maatschappij van nu: ze zijn niet toereikend en te ingewikkeld. Hierdoor komen tienduizenden inwoners maandelijks tientallen euro's tekort, waardoor zij geldproblemen krijgen. Zo blijkt dat de hoogte van de bijstand niet voldoende is. In een voorbeeldbegroting laat het Nibud zien dat een stel met 2 kinderen ouder dan 12 jaar niet kan rondkomen van een bijstandsuitkering inclusief tegemoetkomingen. Wanneer we vrijetijdsuitgaven meetellen, komen zij aan het eind van de maand 170 euro te kort (Nibud, 2020a; Nibud, 2020b). Nibud roept op om de bijstand te verhogen (Nibud, 2020c). Een ander onderzoek van Nibud schrijft dat van de huishoudens met uitkeringsgerechtigden in 2018 65% moeite had om rond te komen (Van der Schors, Crijnen & Schonewille, 2019, p. 18). Meer dan de helft van het budget gaat op aan vaste lasten (denk aan huur, gas, water, internet, verzekeringen, enzovoort) (Nibud, 2019b). Tot slot blijken 18-jarigen veelal niet de mogelijkheid te hebben om zelfstandig te wonen: een bijstandsuitkering voor jongeren van 260 euro per maand is eenvoudigweg te weinig, zelfs als deze jongere een goedkope kamer huurt. Ook het minimum(jeugd)loon is onvoldoende toereikend om zelfstandig van te kunnen leven (Nibud, 2020a).

Conclusie

Financiën vormen een wezenlijk onderdeel van bestaanszekerheid. Te weinig financiële armslag om basisvoorzieningen te kunnen bekostigen betekent leven in bestaansonzekerheid. De huidige inkomensondersteuningsmaatregelen lijken niet meer passend bij de maatschappij van nu: ze zijn niet toereikend. Voor sommige groepen betekent dat, dat zij eigenlijk geen andere keus hebben dan het maken van schulden.

Wonen

De Nederlandse woningmarkt staat onder druk, er is sprake van schaarste als het om betaalbare huisvesting gaat. Na jaren van daling is het aantal goedkope en betaalbare huurwoningen van de woningcorporaties in 2016 iets toegenomen, maar het aandeel goedkope woningen ligt met 16% nog stukken lager dan de 21% in 2011 (Ministerie van BZK, 2018, p. 49). Corporaties hebben in deze periode niet zozeer bijgebouwd maar wel hun bestaande voorraad vervangen door duurdere nieuwbouw (Ministerie van BuZa, 2018, p. 48; Ministerie van BZK, 2017, p. 49). De doelgroep voor de sociale huur daarentegen is in de periode 2009-2015 met 351.000 huishoudens toegenomen (Ministerie van BZK, 2017, p. 26). De schaarste aan betaalbare woningen doet zich niet alleen voor bij huurwoningen. Ook koopwoningen worden steeds duurder.

Huishoudens met een (langdurig) laag inkomen zijn veelal aangewezen op een (sociale) huurwoning: zij hebben immers niet de financiële mogelijkheid om een woning te kopen. 83% van de huishoudens met een langdurig laag inkomen woonde in 2018 in een huurwoning (CBS, 2019, p. 118). 10% van deze huishoudens huurde in de particuliere vrije (commerciële) sector, het gaat daarbij voornamelijk om starters (Ministerie van BZK, 2017, p. 5).

De vraag naar sociale huurwoningen is groter dan het beschikbare aanbod, met lange wachtlijsten als gevolg. Ook in de vrije huursector bestaat een tekort aan betaalbare woningen. Hierdoor is niet voor iedereen een passende woonplek beschikbaar (College voor de Rechten van de Mens, 2016, p. 98). Daarnaast blijven de prijzen van koopwoningen stijgen in Nederland. In mei 2021 constateerde het CBS dat koopwoningen 12,9% duurder waren dan een jaar eerder (CBS, 2021a).

Huurders van sociale huurwoningen (maandhuur tot 710 euro) besteden in 2018 gemiddeld bijna één derde van hun inkomen aan woonlasten (huur, energie en water). Voor diegenen die zijn aangewezen op een huurwoning buiten de sociale sector zijn de cijfers nog ongunstiger. In de commerciële huursector zijn zij 42,4% kwijt aan woonlasten, bij woningcorporaties 36,3%. (VNG et al., 2018). Mensen met een (langdurig) laag inkomen besteden relatief nog meer van hun inkomen aan woonlasten. Meer dan de helft (53%) wanneer zij zijn aangewezen op de commerciële huursector en 46% wanneer zij binnen de sociale sector huren (CBS, 2018, pp. 101-102).

In vergelijking met kopers zijn huurders ook slechter af. Voor veruit de meeste inkomensgroepen en huishoudtypen hebben huurders na aftrek van de woonlasten een lager besteedbaar inkomen dan kopers met een vergelijkbaar inkomen (Bos, 2018, pp. 13-15).

Huurders zijn gemiddeld dus een relatief groot deel van hun inkomen aan woonlasten kwijt. Daardoor houden zij weinig ruimte over voor andere (en onvoorziene) kosten. In geval van financiële tegenvallers, denk bijvoorbeeld aan een scheiding, zijn zij extra kwetsbaar. De betaalbaarheid van de woonlasten wordt dan snel een probleem. Dit wordt versterkt door de ontoegankelijkheid van goedkopere woonruimte vanwege de krapte op de woningmarkt en de bijbehorende lange wachtlijsten. Onderzoek van CBS in samenwerking met Kadaster laat zien dat het percentage starters dat een woning koopt afneemt. Met als dieptepunt slechts 13,8% in december 2020. Daarnaast worden meer woningen verkocht boven de vraagprijs, staan woningen minder lang in de verkoop, en stijgt de gemiddelde leeftijd van woningkopers (Kadaster, 2021).

Krappe (sociale) woningmarkt

Tot 2025 verdwijnen er volgens verschillende scenario's nog eens tussen de 65.000 en 315.000 sociale huurwoningen (Ministerie van BZK, 2017, p. 23). Als gevolg van gebrek aan voldoende passende woningen in combinatie met een toenemende instroom van onder meer status- en vergunninghouders zal de doelgroep van de sociale huursector bovendien verder toenemen (idem). Vooral starters, lagere inkomens en bescheiden middeninkomens ondervinden hinder van deze krapte. Er lijken zich ook nauwelijks alternatieven aan te dienen voor betaalbare woningen buiten de sociale sector.

Tenslotte is er de geografische component. Was er voorheen vooral sprake van krapte in steden als Amsterdam en Utrecht, nu is er niet alleen krapte in de gehele Randstad, maar ook in aangrenzende regio's (Ministerie van BZK, 2018, p. 20). De krapte op de woningmarkt (zowel in de koop- als huursector) lijkt steeds vaker te interfereren met het aanbod aan werkgelegenheid, en betaalbaar wonen met een grotere reisafstand naar het werk.

Stijgende woonkosten en het ontstaan van betaalrisico's

In zowel de vrije als de sociale sector zijn de huurprijzen de laatste jaren gestegen. Door achterblijvende inkomensontwikkeling en bezuinigingen op de huurtoeslag, zijn huurders in verhouding nog meer voor wonen gaan betalen (Schilder, 2017, p. 4). Door de stijgende woonlasten dreigen betaalrisico's te ontstaan; dit vergroot de bestaansonzekerheid. Huurders krijgen meer moeite om iedere maand de huur en andere basale kosten van levensonderhoud op te brengen. In 2015 had ongeveer 18% van alle huurders hiermee te maken, onder hen naar verhouding veel jongeren en zelfstandigen (Schilder, 2017, p. 4). Wanneer eenmaal betaalachterstanden zijn ontstaan blijkt het moeilijk om weer uit deze situatie te komen (College voor de Rechten van de Mens, 2016, p. 98). In het najaar van 2021 hebben schuldhulpverleners en het Nibud tevens hun zorgen geuit over de snelle stijging van de energieprijzen. Volgens energie-vergelijker Gaslicht.com blijft de energiemarkt onvoorspelbaar, maar is in 2021 de gasprijs met 375% gestegen. Ongeacht de ontwikkeling van de energieprijzen is de verwachting dat de energietransitie de komende jaren tot een extra financiële belasting van burgers zal leiden. Het Nibud verwacht dat zowel lage als middeninkomens hierdoor meer moeite zullen hebben om de eindjes aan elkaar te knopen (Bremmer, 2021). Een hogere energierekening is op zichzelf al problematisch. Maar feit is ook dat veel mensen in sociale huurwoningen niet in een energiezuinig huis wonen en dus sowieso al te maken hebben met hoge energiekosten. 1 op de 25 sociale huurwoningen waarvan een zogeheten conditiescore bekend is, is in matige tot zeer slechte conditie (RTL Nieuws, 2021).

Energiearmoede

Ook TNO wijst al enige tijd op het risico van "energiearmoede". 'Ruim een half miljoen huishoudens in ons land leefde in september 2021 in energiearmoede: ze hebben hoge energiekosten, wonen meestal in een huis dat niet goed is geïsoleerd en hebben een laag inkomen' (Mulder, Longa, & Straver, 2021). Intussen worden deze cijfers al naar boven bijgesteld.

Passend toewijzen

Per 1 januari 2016 is het 'passend toewijzen' ingevoerd. Lagere inkomens krijgen daarbij in principe een sociale huurwoning toegewezen met een huur onder de zogenaamde aftoppingsgrenzen (rond 600 euro).

De Inkomensstoets voor het passend toewijzen, benut men ook voor het toewijzen van sociale huurwoningen. Middeninkomens worden daardoor steeds vaker uitgesloten van woningen in de sociale huursector. Voor hen is nu meestal geen betaalbaar alternatief voorhanden. Dit maakt hen afhankelijk van de vrije sector met voor hen onbetaalbare huren (vanaf 700 euro) (Middelkoop, 2017, p. 6). Dit geldt vooral, maar niet uitsluitend, voor lagere middeninkomens: huishoudens die op basis van hun inkomen net niet meer voor de sociale huursector in aanmerking komen (Middelkoop, 2017, p. 6). De toets die aan de ene kant de bestaanszekerheid van bepaalde groepen burgers vergroot, vermindert aan de andere kant de bestaanszekerheid van andere groepen burgers: het draagt eerder bij aan het verdelen van schaarste dan aan een structurele oplossing voor betaalbaarheid van woningen.

Kostendelersnorm

De kostendelersnorm bepaalt dat een bijstandsuitkering lager wordt naar mate de ontvanger met meer mensen een huishouden deelt. Dit maakt woningdelen onaantrekkelijk voor bijstandsgerechtigden. De kostendelersnorm treedt daarnaast in werking als een thuiswonend kind de leeftijd van 21 bereikt. Een gezin heeft dan plotsklaps minder te besteden. Voor jongvolwassenen is het vanwege gebrek aan betaalbare en passende woonruimte en gebrek aan inkomen, niet altijd mogelijk om elders te gaan wonen als hij of zij 21 wordt. Uit onderzoek blijkt dat de kostendelersnorm geleid heeft tot een grotere uitstroom uit huishoudens met jongeren die 21 jaar worden. Deze jongeren kunnen (schijn)dakloos worden. De kostendelersnorm draagt dan ook niet bij aan een oplossing voor dak- of thuisloosheid (Blom et al., 2020).

Aantal daklozen

Volgens CBS telde Nederland op 1 januari 2020 naar schatting ruim 36 duizend daklozen. De jarenlange stijging, tot 39 duizend in 2018, is hiermee tot stilstand gekomen. Er waren vooral minder jonge daklozen. Ruim 8 op de 10 daklozen is man. Daklozen zijn naar verhouding vaak te vinden in een van de vier grote steden (CBS, 2021b). De effecten van de coronacrisis zijn hierin nog niet meegenomen.

Conclusie

Spanning op de woningmarkt, het gebrek aan betaalbare passende woonruimte en stijgende woonlasten maken dat kwetsbare groepen in vergelijking met hogere inkomens relatief veel van hun besteedbare inkomen kwijt zijn aan wonen. Soms zelfs zoveel, dat er tekorten ontstaan. Echter, ook middeninkomens en jongeren lopen steeds meer risico. In geval van live-events als baanverlies, scheiding of het verlaten van het ouderlijk huis, is het vinden van passende en betaalbare woonruimte niet vanzelfsprekend. Dit kan uiteindelijk leiden tot schulden en/of dak- en thuisloosheid.

Sociale relaties

Aan de ene kant kunnen sociale relaties als familieleden en vrienden de gevolgen van bestaansonzekerheid opvangen. Aan de andere kant oefent bestaansonzekerheid een grote invloed uit op de aard en duurzaamheid van sociale relaties en speelt ook sociale uitsluiting een rol.

De impact op sociale relaties

De Amerikaanse socioloog Richard Sennett waarschuwde er in 1986 al voor. De 'flexibele mens' kan in wat hij 'de korte termijnsamenleving' noemde, door de continue kwetsbaarheid geen lange termijndoelen nastreven of duurzame sociale relaties aangaan. Door flexibele arbeidsrelaties raken mensen op drift. Zij tonen minder gemeenschapszin en betrokkenheid (Sennett, 1986). Een aantal van zijn uitspraken zien we in onderzoek bevestigd. Over het algemeen geldt, dat zij die de meeste behoefte hebben aan informele sociale zekerheid, vaker een netwerk hebben dat daaraan niet kan voldoen.

Sociale relaties kunnen uiteraard steun bieden bij het opvangen van de (financiële) risico's van bestaansonzekerheid. Zij vormen als het ware een soort van informele vorm van sociale zekerheid. Veel flexibel werkenden wijzen op dit vangnet. Ze hebben vaak (maar niet altijd) een partner die inkomenszekerheid biedt. 78% van de werkende personen met partner beschikt over de zekerheid van ten minste één vast contract (Kremer et al., 2017, p. 89). Veel jongeren, zowel hoger als lager opgeleiden, kunnen bovendien meestal nog bij hun ouders terecht, wanneer zij bijvoorbeeld door het verlies van betaald werk geen zelfstandige woonruimte meer kunnen betalen (Kremer et al., 2017, p. 111).

Hier passen twee kanttekeningen bij. Veel betrokkenen ervaren het terugvallen op partner of ouders niet als wenselijk. Omdat het in geval van ouders een hooguit tijdelijke oplossing biedt en het in het geval van de partner tot een ongelijkwaardige relatie leidt (Kremer et al., 2017, p. 111).

Langdurige armoede gaat dan ook niet zelden gepaard met het hebben van een beperkt sociaal netwerk. 'Er is significante samenhang tussen een laag inkomen en het minder vaak kunnen rekenen op hulp van anderen' (Engbersen & Omlo, 2020, p. 39). Daarnaast hebben mensen met weinig bestaanszekerheid vaak een sociaal netwerk dat die bestaanszekerheid ook niet kan bieden. Dat betekent dat iemand weinig middelen kan mobiliseren uit zijn of haar netwerken. Het gaat daarbij niet alleen om geld en informatie, maar ook om goederen, diensten én emotionele, sociale en praktische steun. Naast niet terug kunnen vallen op een sociaal netwerk, kiezen ze er daarnaast vanwege schaamte, onzekerheid en gebrek aan zelfvertrouwen er soms ook zelf voor om geen hulp te vragen (Engbersen & Omlo, 2020, p. 88).

Kwetsbare burgers hebben vaker geen of een kwetsbare partner

Burgers worden extra kwetsbaar wanneer er geen partner is of deze zelf een lage baan zekerheid heeft:

- * Allereerst geldt voor alle categorieën werkenden – vast, flexibel en zzp – dat de partner vaak eenzelfde soort contract heeft.
- * Vrouwelijke zzp'ers hebben gemiddeld drie keer vaker een zzp'er als partner dan hun seksegenoten met een vast of flexcontract (Kremer et al., 2017, p. 90).
- * Flexibel werkenden leven steeds vaker samen met een ook flexibel werkende partner. Zij zijn extra kwetsbaar omdat beide partners een geringe baan zekerheid hebben. Het aantal zogenoemde flexkoppels: twee partners zonder vast contract is van 4% in 2005 toegenomen tot 7% van de werkzame beroepsbevolking in 2014 (Kremer et al., 2017, p. 89).
- * Het aantal huishoudens waarbij beide partners een vast contract hebben, blijkt afgenomen te zijn van 50% in 2005 tot 43% in 2014 (Kremer et al., 2017, p. 89).

Er is een groeiende groep alleenstaanden en eenoudergezinnen, momenteel goed voor 18% van de werkzame beroepsbevolking. Van de werkenden zonder partner werkt 55% flexibel of als zzp'er. Deze groep is extra kwetsbaar (Kremer et al., 2017, p. 90).

Kremer stelt dat mensen die onzeker zijn over hun toekomst, niet snel allerlei lange termijnverbindingen aangaan, zoals het krijgen van kinderen (Kremer et al., 2017, p. 106). Bestaansonzekerheid, door zowel flexibele arbeid als krapte op de woningmarkt, leidt bij laagopgeleide mannen en middelbaar opgeleide vrouwen tot minder kans op samenwonen. Eenmaal samenwonend is vooral de onzekere positie van de man een drempel om te gaan trouwen. Voor hoger opgeleiden is flexibele arbeid geen belemmering om te gaan samenwonen, maar deze vormt wel een belemmering voor gezinsvorming (CBS, 2017, p. 37).

Naast de daadwerkelijke positie op de arbeidsmarkt speelt ook de perceptie van economische onzekerheid een rol bij het besluit om te gaan samenwonen, trouwen of kinderen te krijgen, met name in tijden van economische crisis (CBS, 2017, p. 37). Het CBS concludeert dat flexibele arbeid vooral voor de kwetsbare groep laagopgeleiden een belemmering kan vormen voor een vaste partnerrelatie. Het ontbreken of uitblijven van een vaste partner kan vervolgens weer consequenties hebben voor de vruchtbaarheid, de gezondheid en het welbevinden (CBS, 2017, p. 38).

De flexibele arbeidsrelatie kan mogelijk ook nog invloed uitoefenen op het vermogen om arbeid met zorg te combineren. Zzp'ers hebben geen of minder mogelijkheden tot ouderschaps- of zorgverlof. Bij mensen met een tijdelijk arbeidscontract zijn die mogelijkheden er formeel wel, maar Kremer [et al.] stellen dat dat in de praktijk heel anders kan uitpakken. Worden contracten wel verlengd in het geval van bijvoorbeeld zwangerschap en/of het opnemen van verlof? (Kremer et al., 2017, p. 15)

Conclusie

Mensen met een grote bestaanszekerheid hebben vaker sociale relaties waarmee zij in staat zijn om risico's en onverwachte tegenvallers op te vangen. Mensen met weinig bestaanszekerheid hebben juist steeds vaker een sociaal netwerk dat die onzekerheid versterkt. De belangrijkste conclusie uit dit overzicht is dat het ontbreken van bestaanszekerheid bij een groep in een kwetsbare positie, leidt tot een grotere kans op minder duurzame partnerrelaties en andere sociale relaties. En de afwezigheid van duurzame relaties maakt het voor deze groep vervolgens nog moeilijker om bijvoorbeeld de financiële gevolgen van het verlies van een baan op te vangen.

Gezondheid

Uit onderzoek blijkt dat er een verband bestaat tussen een laag inkomen, laag opleidingsniveau en een minder goede gezondheid. Mensen met een lagere sociaaleconomische status (SES) leven gemiddeld zeven jaar korter en zij leven achttien jaar minder in een goed ervaren gezondheid dan mensen met een hoge sociaaleconomische status (College voor de Rechten van de Mens, 2016, p. 50; RVS, 2020). Laagopgeleide Nederlanders ervaren gedurende hun leven gemiddeld minder levenskwaliteit, meer eenzaamheid, meer psychisch onbehagen en meer beperkingen in horen, zien en mobiliteit (RVS 2020). Deze zogenaamde sociaaleconomische gezondheidsverschillen (SEGV) nemen de laatste jaren bovendien op verschillende terreinen eerder toe dan af (RVS, 2020). De verwachting is dat het percentage mensen met een lage SES dat geen goede gezondheid ervaart, nog tot 2040 zal toenemen (RIVM, 2017).

Daar komt bij dat RIVM er van uit gaat dat ten opzichte van 2015 sprake zal zijn van een verdubbeling van de zorguitgaven in 2040 (RIVM, 2017)¹. De stijgende uitgaven voor zorg gaat de burger in zijn portemonnee voelen. De mate waarin hangt af van politieke keuzes nu en in de toekomst.

De wisselwerking tussen armoede en een slechtere gezondheid

Karien Stronks en Mariël Droomers gaan in het essay 'Ongezonde armoede' op zoek naar verklaringen voor het verband tussen armoede en een slechtere gezondheid. Op individueel niveau zien zij zowel directe als indirecte verbanden. Wanneer mensen een onzeker bestaan leiden met weinig geld, dan ontbreken er middelen voor gezonde voeding, deelname aan sport of andere sociale activiteiten. Ook kunnen geldzorgen ertoe leiden dat de mentale gezondheid van mensen afneemt, bijvoorbeeld door het verminderen van het gevoel van eigenwaarde (Stronks, 2014, pp. 64-66).

Naast individuele factoren hebben maatschappelijke factoren invloed op de gezondheid van mensen. Voorbeelden daarvan zijn de toegankelijkheid en kwaliteit van de gezondheidszorg, de woonomstandigheden of de sociale steun die iemand uit zijn of haar netwerk ontvangt (Stronks, 2014, p. 64). Stronks en Droomers concluderen dat mensen die in armoede leven vaak een opeenstapeling van problemen op allerlei gebied ervaren. Gezondheid kan daarin negatief worden beïnvloed door de multiproblematiek en andersom kunnen gezondheidsproblemen de problemen op andere gebieden versterken.

Oog voor structurele oorzaken

De Raad voor Volksgezondheid en Samenleving (RVS) wijst erop dat de oorzaak én oplossing van gezondheidsverschillen complexer is dan het eerste oog doet vermoeden: individuele factoren zijn niet de enige bepalende factor, ook sociale en maatschappelijke factoren, en de interactie daar-

¹ In de periode 2003-2015 stegen de zorguitgaven gemiddeld met 2,8% per jaar. RIVM gaat voor de periode 2015-2040 uit van een groei van gemiddeld 2,9% per jaar, bij ongewijzigd beleid en rekening houdend met de toekomstige groei van de bevolkingsomvang, veranderingen in de leeftijdsamenstelling (vergrijzing) en ziekte- en sectorspecifieke kostenontwikkelingen.

tussen spelen een rol. Denk aan woon-, werk- en leefomstandigheden en die factoren die gezondheidsverschillen zo hardnekkig en cultureel ingebakken maken. De RVS pleit in haar essay dan ook voor een breder perspectief op gezondheidsverschillen; door de complexe ongelijkheid hierachter in kaart te brengen en te investeren in de oorzaken van problemen in plaats van ons alleen te richten op het wegnemen van symptomen (RVS, 2020).

Gezondheid en participatie

Er is een sterke wisselwerking tussen participatie en gezondheid. Maatschappelijke participatie verhoogt de zingeving en heeft zo indirect een positieve invloed op gezondheid (Dorenbos, 2018, p. 4). Werken vermindert de kans op een depressie, zorgt voor structuur, meer eigenwaarde en meer waardering vanuit de sociale omgeving. Het ontbreken van betaald werk beïnvloedt de gezondheid negatief. Een slechtere gezondheid leidt weer tot minder kansen op de arbeidsmarkt (Dorenbos, 2018, p. 11). Uit onderzoek blijkt dat personen die werken gezonder zijn. Mensen met een slechtere gezondheid komen minder vaak aan het werk. Onderzoek laat echter geen grote gezondheidsverschillen zien tussen flexwerkers en vaste werknemers (CBS, 2020b).

De wisselwerking tussen gezondheid en scholing

Hoger opgeleiden zijn doorgaans gezonder dan lager opgeleiden. Waarschijnlijk is er sprake van wederzijdse beïnvloeding. Een goede gezondheid en de daarbij behorende fysieke en mentale inzetbaarheid maken de kans op het met goed gevolg volgen van een opleiding groter. Tegelijkertijd zijn mensen met een lager opleidingsniveau vaker werkzaam in zware beroepen waarbij zij grotere gezondheidsrisico's lopen (Van Oort & Van Oort, 2017, p. 7). Hoger opgeleiden verrichten doorgaans fysiek minder belastende arbeid. Lager opgeleiden hebben verhoudingsgewijs ook een ongezondere leefstijl (Ewijk, 2013, p. 103). De verschillen in onderwijsniveau worden tijdens het werkende leven verder uitvergroot, zoals te zien valt in de verschillen in inkomen, vermogen en gezondheid tussen hoger en lager opgeleiden (Ewijk, 2013, p. 102).

Mensen met een lage sociaaleconomische status (SES) en lager opleidingsniveau hebben dus gemiddeld een mindere gezondheid. Het lager opleidingsniveau beïnvloedt de loopbaan, het inkomen en de gezondheid en maakt de kans groter dat zij en hun kinderen de lage SES niet ontstijgen.

Intergenerationele gezondheidsverschillen

Mensen met een lage SES krijgen gemiddeld minder gezonde kinderen. Kinderen geboren in zogenoemde 'achterstandswijken' hebben gemiddeld een slechtere start dan andere kinderen. Hun algemene conditie is vaker problematisch, het geboortegewicht is gemiddeld lager en ze hebben vaker curatieve zorg in de eerste levensfase nodig (Ewijk, 2013, p. 101).

Direct na de conceptie ontstaan al verschillen tussen mensen als gevolg van de genen van de ouders, de leefstijl van de moeder (voeding en rust) die invloed heeft op de foetus en de sociale omgeving die normen, waarden en keuzes beïnvloedt. Ook de fysieke leefomgeving (luchtkwaliteit, etc.) is van belang (Van Oort & Van Oort, 2017, p. 6). Kinderen met een betere start (bijvoorbeeld

gemeten met een hoger geboortegewicht) zijn ook op latere leeftijd gemiddeld gezonder. Nieuw onderzoek suggereert ook dat bij kinderen die opgroeien in armoede de ontwikkeling van diverse hersengebieden achterblijft (Nuland, 2018). De gezondheidsverschillen bij de geboorte blijven bestaan en worden zelfs steeds groter. Gezonde mensen kunnen beter hun gezondheid op peil houden of verbeteren dan minder gezonde mensen (Van Oort & Van Oort, 2017, p. 6).

Wanneer kinderen chronische stress, als gevolg van armoede, ervaren tijdens het opgroeien, heeft dat vaak gevolgen voor zowel de psychische als lichamelijke gezondheid op latere leeftijd (Engbersen & Omlo, 2020; Kalthoff, 2020).

Opgroeien in armoede (Kalthoff, 2020):

- * Kinderen die opgroeien in langdurige armoede zijn vaker **onveilig gehecht**.
- * Er bestaat voor kinderen tot 12 jaar een verband tussen armoede en **psychosociale problemen**.
- * Opgroeien in armoede kan leiden tot **verminderde hersenontwikkeling** en minder goede emotieregulatie. Hun executieve functies (plannen en organiseren) ontwikkelen zich minder goed.
- * Armoede vergroot de kans op het **verlaten van school zonder startkwalificatie**.
- * Hoe langer een gezin in armoede leeft, hoe meer **gevoelens van angst, afhankelijk zijn en ongelukkig zijn** bij de gezinsleden (kinderen).

De kans dat kinderen uit armere gezinnen later ook zelf arm blijven, is relatief groot, maar het is zeker niet zo dat *iedereen* uit een lager inkomensmilieu arm blijft (Engbersen & Omlo, 2020; Van Oort & Van Oort, 2017, p. 9). Uit internationaal onderzoek naar intergenerationele mobiliteit blijkt dat ongeveer een kwart tot een derde van de kinderen uit gezinnen met lage inkomens (Q1) later ook zelf in Q1 terechtkomt. Ongeveer een kwart komt naar verwachting in Q2 terecht, ongeveer een vijfde zal een middeninkomen gaan verdienen, rond de 15% een inkomen in Q4 en rond een tiende een (zeer) hoog inkomen (Van Oort & Van Oort, 2017, p. 9). Wie 'als een dubbeltje' wordt geboren, kan 'een kwartje' worden.

Psychische gezondheid

Een lage sociaaleconomische status leidt tot een grotere kans op depressie, psychoses, stemmingsstoornissen, zelfmoord of zelfmoordneigingen, alcohol- of drugsverslaving. In Nederland hebben mensen met de 25% laagste inkomens meer dan anderhalf keer zoveel kans om in het afgelopen jaar een stemmingsstoornis of angststoornis te hebben gehad dan mensen met de 25% hoogste inkomens (Plantinga, 2018, p. 14). Het recent gepubliceerde *discussion paper* 'When financials get tough, life gets rough?' (Roos, Diepstraten, Douven, 2021) bevestigt het verband tussen psychische gezondheid en schulden onomstotelijk. Ggz-kosten stijgen sterker nadat mensen in financiële problemen terechtkomen. Ook neemt de kans op gebruik van ggz en sociale en/of financiële hulpverlening toe (Roos, Diepstraten, & Douven, 2021).

Armoede en de daarmee samenhangende bestaansonzekerheid vergroten het risico op psychische problemen. Dit verhoogde risico komt met name voort uit de effecten van economische stress: financiële problemen, werkloosheid en moeite met het betalen van de huur leiden tot stress, wat vervolgens de kans op mentale problemen vergroot (Plantinga, 2018, p. 14). Het ervaren van constante, langdurige stress in een financieel precaire situatie, heeft een negatief effect op het maken van goede keuzes. Het IQ neemt gemiddeld met 13 punten af, zo wijst onderzoek uit. Door acute geldproblemen is er minder aandacht voor de lange termijn en is men alleen bezig met zijn of haar primaire behoeften (Bregman, 2013). Stress kan ook rechtstreeks leiden tot ongezond gedrag, een reactie hierop kan zijn veel gaan roken, of erg onzeker worden (Stronks, 2014, p. 64-66).

Aan de andere kant heeft een slechtere geestelijke gezondheid negatieve effecten op de financiële situatie. Mensen met psychische aandoeningen zijn minder productief op hun werk, verliezen vaker hun baan en hebben vervolgens een kleinere kans om weer een baan te vinden. Armoede en bestaansonzekerheid kunnen dus leiden tot een slechtere geestelijke gezondheid, een slechtere geestelijke gezondheid kan armoede en bestaansonzekerheid weer verder in de hand werken (Plantinga, 2018, p. 15).

Conclusie

Hoger opgeleiden zijn doorgaans gezonder dan lager opgeleiden en leven langer. Bestaansonzekerheid is van invloed op zowel de fysieke als mentale gezondheid. Een slechtere fysieke en of mentale gezondheid op haar beurt, kan de mate waarin men in staat is om een bestaanszeker leven op te bouwen, negatief beïnvloeden.

Werk en activiteiten

Tegenwoordig kijken we bij arbeid, en in bredere zin participatie, niet alleen naar de economische waarde, maar ook naar de maatschappelijke waarde en de zingeving die arbeid kan geven (Wilthagen, 2021). Het hebben van een baan heeft een positieve invloed op het welbevinden en vertaald zich in meer zelfvertrouwen en zelfkennis en een versterking van het sociaal netwerk. Omgekeerd missen niet-werkenden vooral de bijkomende opbrengsten van (betaald) werk zoals deelname aan betekenisvolle activiteiten, een collectief doel, status of persoonlijke identiteit (Conen en de Beer, 2020, p. 5).

Het hebben van al of niet betaald werk is dan ook van grote invloed op de bestaanszekerheid. Niet alleen ligt er een directe relatie tussen het al of niet hebben van betaald werk en het inkomen. Zoals al eerder opgemerkt is er sprake van een wisselwerking. Werk zorgt bijvoorbeeld voor deelname aan betekenisvolle activiteiten (zingeving). Dit heeft een positieve invloed op gezondheid (Dorenbos, 2018, p. 4). Een betere gezondheid biedt meer kansen op de arbeidsmarkt. Werk zorgt ook voor deelname aan sociale netwerken. Een sterker sociaal netwerk zorgt eveneens voor meer kansen op de arbeidsmarkt.

Krapte op de arbeidsmarkt

Ondanks corona is er momenteel sprake van spanning op de arbeidsmarkt. Aanhoudende groei van het aantal vacatures (met 16 duizend) en een verdere daling van het aantal werklozen (met 29 duizend) is hier debet aan. Ook het aantal banen bleef groeien; er kwamen er 44 duizend bij in het vierde kwartaal. Dat meldt het CBS op basis van nieuwe cijfers. Tegenover 387 duizend vacatures stonden 370 duizend mensen zonder betaald werk, dat komt neer op 105 vacatures per 100 werklozen (CBS, 2021f). Toch heeft niet iedereen een betaalde baan.

Arbeidsmarkt niet voor iedereen inclusief

Bepaalde groepen hebben structureel moeilijk toegang tot de reguliere arbeidsmarkt. Wat betreft bijvoorbeeld migranten, ouderen, mensen met een beperking en langdurig werklozen geldt het volgende:

- * **Migranten.** Mensen met een niet-westerse migratieachtergrond zijn meer dan twee keer zo vaak werkloos als mensen zonder migratieachtergrond. Dit verschil is in de periode 2006 tot en met 2020 ongeveer gelijk gebleven. Zij behouden ook minder vaak hun baan en zijn in uitkeringen (WW, arbeidsongeschiktheid, bijstand) oververtegenwoordigd. Wanneer zij wel werken, hebben ze vaker flexibel werk. Van hen heeft 57,8% een vast contract, tegenover 75,1% van mensen zonder migratieachtergrond. Ook werken zij steeds vaker als zzp'er, een ontwikkeling die zich sterker heeft doorgezet dan bij andere groepen (Gielen e.a., 2021, pp. 7-8).
- * **Ouderen.** Ouderen zijn niet vaker werkloos dan andere leeftijdsgroepen, maar komen wel moeilijker weer aan een baan als zij eenmaal werkloos zijn geworden. 56% van de werk-

zoekenden ervaart in hun zoektocht naar werk discriminatie op grond van leeftijd (Andriessen e.a., 2020, p. 94). Zelfs van de werkende 50-plussers krijgt 18% te maken met leeftijdsdiscriminatie bij het solliciteren naar ander werk. Eenmaal binnen een organisatie worden zij minder snel afgerekend op leeftijd. Bij het al dan niet krijgen van promotie, de toegang tot scholing op het werk, of bij ontslag of reorganisatie word daardoor minder vaak leeftijdsdiscriminatie ervaren (Oude Mulders, 2020).

- * **Mensen met een beperking.** De arbeidsparticipatie van mensen met een chronische ziekte of beperking komt al lange tijd niet boven de 30% uit, dat is ongeveer 40 procentpunten lager dan de arbeidsparticipatie bij de algemene beroepsbevolking (Putter e.a., 2015). Voor mensen met aanhoudende psychische beperkingen en mensen met verstandelijke beperkingen geldt dat de percentages werkenden nog lager liggen dan andere groepen. Bij mensen met aanhoudende psychische beperkingen schommelt het percentage werkenden op de arbeidsmarkt sinds jaren rond de 20% (Lange, A. de, e.a. 2019)
- * **Langdurig werklozen.** Ondanks de hoogconjunctuur is er nog een grote groep langdurig werklozen. Langdurig werklozen zijn volgens het CBS personen die 12 maanden of meer werkloos zijn, recent naar werk hebben gezocht en daarvoor direct beschikbaar zijn. Eind 2019 ging het om 95.000 personen. Hoe langer de werkloosheid duurt, hoe kleiner de kans op het vinden van werk.
- * Daarnaast zijn er de **bijstandsgerechtigden**. Voor velen is deze uitkering een permanente voorziening/situatie geworden. Ook zij komen bij hoogconjunctuur niet aan het werk. Eind september 2020 waren er 423.000 personen met een algemene bijstandsuitkering (Denktank Coronacrisis, 2020, pp. 46-47).

De lasten van onzekere werkenden

Een vast contract op de arbeidsmarkt is inmiddels geen vanzelfsprekendheid meer. In de voorgaande alinea's hebben we al kunnen zien dat vooral mensen met weinig opleiding, die op oproepbasis of zonder vaste uren, met weinig uren of als zzp'er werken risico lopen op bestaansonzekerheid. Als we kijken naar bestaanszekerheid en betaald werk, maken we dan ook onderscheid tussen drie categorieën:

1. Werknemers met een vast contract.
2. Werknemers met flexibele arbeidsrelaties (werkenden zonder vast arbeidscontract, waaronder tijdelijk (uitzend)werk en payroll in loondienst).
3. Zzp'ers die voor eigen rekening en risico werken.

De twee laatste categorieën duiden we ook wel als flexwerkers. In 2019 behoorde 32% van de werkenden tot deze groep. In 2013 was dit 22%. Het aantal flexwerkers is dus toegenomen. In 2020 vond een kleine daling plaats ten opzichte van 2019 (CBS, 2021c). Deze ingezette daling zette zich in 2021 voort (CBS, 2021d).

Flexibele arbeidsrelatie

In 2020 hadden 1,7 miljoen werknemers een flexibele arbeidsrelatie, 206 duizend minder dan een jaar eerder. De rest van de flexwerkers, ruim 1,5 miljoen, verrichtte geen arbeid in loondienst, maar werkte voor eigen rekening of risico. De meesten van hen waren zzp'er (Codrington, 2021).

Mensen met een flexibele arbeidsrelatie hebben een grotere baanonzekerheid. Zij lopen een grotere kans hun werk te verliezen en daaruit vloeit op de langere termijn ook een grotere inkomensonzekerheid voort. Bij uitzendkrachten is deze onzekerheid over werk en inkomen het grootst, aldus een WRR-rapport (Codrington, 2021). Daarnaast hebben flexwerkers vaak minder door de werkgever betaalde scholingsmogelijkheden. Ook verdienen zij gemiddeld aanzienlijk minder dan mensen met een vast contract (Brakel, 2016, p. 8). Zij zitten vaak aan de onderkant van de arbeidsmarkt, met veel concurrentie en verdringing, hetgeen drukt op hun inkomen. Deze ongunstige positie leidt bovendien vaak tot werken onder ongunstige en ongezonde arbeidsomstandigheden (College voor de Rechten van de Mens, 2016, pp. 89-90). Ook kan flexwerk de werkdruk verhogen. Flexwerkers kunnen het gevoel hebben zich constant te moeten bewijzen (Roeters et al., 2021; Rözer et al., 2021). Een flexibele baan kan tot slot langdurig negatieve gevolgen hebben voor de arbeidscarrière (CBS, 2017, p. 9).

Ook zelfstandigen zonder personeel (zzp'ers) hebben te maken met meer onzekerheid dan vaste werknemers. Zij hebben niet altijd vanzelfsprekend werk en daardoor zowel een grotere arbeids- als inkomensonzekerheid. Ook is hun inkomen gemiddeld lager dan van vaste werknemers (CBS, 2016). In geval van werkloosheid of arbeidsongeschiktheid hebben zij bovendien minder recht op sociale voorzieningen (CBS, 2017, p. 9). Ook de werkdruk kan hoog zijn, zelfstandigen kunnen klus- sen aanpakken als ze daar eigenlijk geen tijd voor hebben (Roeters et al., 2021; Rözer et al., 2021).

De grotere bestaansonzekerheid van flexwerkers heeft invloed op gezondheid en welzijn. Flexwerkers voelen zich minder gezond en tevreden met het leven dan mensen met een vast contract (RIVM, 2017, zie ook Kremer, 2019, pp. 37-47).

Opvangen van tijdelijk inkomensverlies

Veel mensen met werk kunnen tijdelijk inkomensverlies ruim of enigszins opvangen. Het gaat daarbij ongeveer om 6,8 miljoen van de 7,8 miljoen werkenden. Dit komt ofwel omdat ze een vermogen hebben van €1.000 of meer, ofwel een werkende partner hebben die meer dan bijstandsniveau verdient. Ongeveer 1 miljoen werkenden kan inkomensverlies niet opvangen. Hun huishoudvermogen is minder dan €1.000 en daarnaast beschikken zij niet over een partner die per maand meer verdient dan een bijstandsuitkering, die de gemeente verstrekt (Algemene Rekenkamer, 2020).

Werkende armen

Het bestaan van werkende armen laat zien dat het hebben van betaald werk niet altijd de oplossing is om uit de armoede te geraken. In totaal maakten 180.000 werkende personen in 2018 deel uit van een huishouden met een inkomen onder de lage-inkomensgrens. Volgens het CBS verdienen relatief veel zelfstandigen met personeel (zmp'ers 4%) en zzp'ers (7,7%) in 2018 te weinig. Zij lopen een verhoogd risico op armoede. Slechts 1,5% van de werknemers verdient onvoldoende om van rond te komen, dit is de kleinste groep met een laag inkomen (CBS, 2019, p. 75). Het verhoogde risico op armoede treft vooral medewerkers en zelfstandigen die in deeltijd werken: het risico op (langdurige) armoede vergroot naarmate het aantal werkuren vermindert. Werkenden die een werkweek maken van 36 uur of meer (voltijds) lopen minder risico op armoede (CBS, 2019, pp. 79-80).

Er is ook een relatie tussen de bedrijfstak en het armoederisico. Het percentage werknemers met een laag inkomen is in 2017 met 0,2% het laagst bij het openbaar bestuur en overheidsdiensten, tegenover 3% van de werknemers in de zakelijke dienstverlening (CBS, 2019, p. 84). Kijken we naar zelfstandigen, dan is het verschil in risico tussen sectoren groter. Van de zzp'ers werkzaam in de handel, vervoer en horeca loopt 12,9% een verhoogd risico op armoede (CBS, 2019, p. 85).

Naast kleine zelfstandigen, zzp'ers, boeren en parttimers is er nog een andere groep die een verhoogd risico loopt: middeninkomens die net te veel verdienen om in aanmerking te komen voor sociale huur en toeslagen als huurders, zorg en kinderopvangtoeslag (College voor de Rechten van de Mens, 2016, p. 88).

Tot slot valt op dat in 2018 een derde van de kinderen die opgroeien in armoede werkende ouders hebben. Het gaat met name om ouders die in loondienst werken (CBS, 2019, p. 95). Voor deze gezinnen geldt dat betaald werk hen niet uit de armoede heeft geholpen. Daarnaast blijkt dat meer gaan werken niet altijd de oplossing is. Werkende armen stappen niet vaak naar de gemeente voor hulp. Zij herkennen zichzelf niet in de doelgroep die ondersteuning kan aanvragen. Ook bespreken zij hun situatie niet snel met hun werkgever (Huygen, 2020).

Grip op een flexibel inkomen

Het toeslagenstelsel is afgestemd op continuïteit van inkomen: iets wat voor mensen met flexwerk en weinig inkomen nu juist niet het geval is. Deze mensen ontvangen toeslagen, veelal gebaseerd op het inkomen van het jaar ervoor. Echter, als zij door onregelmatige diensten of extra uren meer verdienen, moeten zij soms toeslagen terugbetalen. Hierdoor raken veel mensen in de problemen. Voor mensen met een flexibel inkomen is het sowieso niet makkelijk om grip te houden op hun inkomsten; zij krijgen vaak wisselende bedragen op verschillende momenten. Het ingewikkelde toeslagenstelsel, maakt dit nog eens extra complex (Algemene Rekenkamer, 2019).

Mensenhandel

Mensenhandel is een specifieke vorm van onder meer arbeidsuitbuiting of moderne slavernij. Recent bracht de Walk Free Foundation de nieuwe Global Slavery Index5 uit, waarin de aanpak van mensenhandel van 167 landen is beoordeeld. Nederland is het enige land dat een "A"-score heeft en daarmee het land dat het meeste doet tegen mensenhandel. Er is echter zeker ruimte voor verbetering. Zo is het geschatte aantal slachtoffers in Nederland tussen de 5000 en 7500 in 2014-2015. Een groot deel van het aantal mogelijke slachtoffers in Nederland onttrekt zich echter aan het zicht van betrokken instanties en verblijft hier illegaal. De groep mensen die dit treft hebben derhalve geen rechten en werken vaak onder erbarmelijke omstandigheden. De impact van de coronacrisis op deze groep is waarschijnlijk groot geweest daar zij geen gebruik konden maken van een sociaal en financieel vangnet. Elke gemeente moet in 2022 een duidelijke en geborgde aanpak van mensenhandel hebben (Ministerie van JenV et al., 2018).

Onbetaald werk

Bij het verrichten van onbetaalde werkzaamheden lijkt het nuttig om onderscheid te maken tussen onbetaald werk dat verricht wordt vanuit de eigen, vrije keuze van de burger (vrijwilligerswerk) of dat een verplichting is, bijvoorbeeld als onderdeel van een uitkering (tegenprestatie naar vermogen).

Vrijwilligerswerk dat burgers doen uit vrije wil, zonder dat daar een inkomen tegenover staat en waar zij zonder enige consequentie voor zichzelf mee kunnen ophouden, valt buiten het bestek van deze paragraaf.

Het werken met behoud van uitkering in het kader van re-integratie en de tegenprestatie zijn een ander verhaal. De burger die een tegenprestatie levert kan zich niet beroepen op de rechten van werknemers, er is geen sprake van een arbeidsovereenkomst. De Participatiewet geeft geen richtlijn voor de duur van de tegenprestatie. Uitkeringsgerechtigden kunnen zelfs wanneer zij onvoldoende meewerken een inkomenssanctie krijgen. Gemeenten stellen het beleid en daarmee de omvang van de tegenprestatie vast (Hollander, 2016, p. 36). De invulling en vormgeving van de tegenprestatie verschilt per gemeente. Uit een extra aanvraag onder gemeenten dat het CBS deed in 2020 bleek dat in maart 2020 ongeveer 34.300 (met een onzekerheidsmarge van 13%) bijstandsgerechtigden een tegenprestatie leverden. Dit laat zien dat het aantal gegroeid is ten opzichte van 2018 en 2019. Niet in alle Nederlandse gemeenten is de tegenprestatie onderdeel van het beleid. Ook verschilt per gemeente wat verstaan wordt onder tegenprestatie. Zo tellen sommige gemeenten vrijwilligerswerk of mantelzorg mee, terwijl andere gemeenten dit niet doen. Dit verschil in afbakening tussen gemeenten en de coronacrisis hebben mogelijk invloed gehad op het aantal (waargenomen) geleverde tegenprestaties (Webbink, Molenaar-Cox, Van Schie, & Weidum, 2020).

Conclusie

De arbeidsmarkt is niet voor iedereen inclusief. Gezien het belang van werk voor de bestaanszekerheid is het verontrustend om te constateren dat ondanks de hoogconjunctuur en het aantal onvervulde vacatures nog steeds substantiële groepen mensen structureel geen toegang hebben tot de arbeidsmarkt.

De groeiende flexibilisering lijkt gestagneerd. Onduidelijk is of deze trend zich doorzet. De positie van laagbetaalde flexwerkers op de arbeidsmarkt blijft echter zorgelijk. Werk is voor deze groep niet per se de oplossing voor armoede. Tot slot voelt deze groep zich minder gezond en tevreden met het leven dan mensen met een vast contract.

Conclusies en vervolg

Dit literatuuronderzoek laat zien dat bestaansonzekerheid in hardnekkigheid toeneemt. Bestaansonzekerheid is bovendien een complex vraagstuk. Het manifesteert zich op verschillende leefgebieden van burgers. De impact in het ene leefgebied versterkt in een aantal gevallen de effecten op andere leefgebieden en vergroot daardoor de kwetsbaarheid van burgers. Zo betekent een slechtere gezondheid minder kansen op de arbeidsmarkt, werkloos zijn heeft weer een negatieve invloed op de gezondheid (Dorenbos, 2018, p. 11). Ook de flexibele arbeidsmarkt met de daarbij behorende werk- en inkomensonzekerheid verkleint de kansen op een krappe woningmarkt waarin vinden van een betaalbare woonruimte zoeken naar een speld in een hooiberg is. Daarnaast zijn er diverse signalen dat de koopkracht van kwetsbare groepen de groeiende kosten van basisvoorzieningen (denk aan de snel stijgende energierekening) niet bij kan benen. Het gelijktijdig optreden van al deze factoren van invloed leidt tot extra risico's en grotere bestaansonzekerheid. Corona heeft dit waarschijnlijk in negatief opzicht versterkt.

De complexiteit van bestaansonzekerheid

Deze deskresearch maakt inzichtelijk waarom het voor de landelijke (en lokale) politiek in veel gevallen lastig is om een afdoende antwoord te formuleren op de complexe problematiek van bestaansonzekerheid. Aangezien de problematiek zich over verschillende leefgebieden uitstrekt, hebben beleidsmakers ook te maken met verschillende wet- en regelgeving. Wet- en regelgeving die met elkaar kan conflicteren. Hetzelfde geldt overigens voor verschillende verordeningen en uitvoeringsbepalingen die gemeenten en landelijke uitvoeringsorganisaties zelf opstellen voor het sociaal domein (Meere, 2018, p. 3). Maar ook visies en mensbeelden spelen hierbij een rol: vertrouwen in burgers draagt zorg voor een ander beleid dan wantrouwen in burgers. Al met al is een systeemwereld niet per se bevorderlijk voor de menselijke maat én een integrale aanpak, terwijl deze nu juist zo hard nodig zijn. Hoe brengen we de menselijke maat weer terug?

Oplossingsrichtingen

Een brede aanpak is nodig op het terrein van armoede en schulden maar ook op leefgebieden als werk, wonen, sociale relaties, en gezondheid:

- * Hanteer een brede definitie van bestaanszekerheid bij beleid en uitvoering. Beleid en uitvoering baseren op een dergelijke definitie draagt bij aan een leefgebied-brede en samenhangende aanpak waarbij de persoon die het treft écht centraal staat.
- * Draag zorg voor voldoende inkomen. Volg het advies van het Nibud om de bijstandsuitkering te verhogen en die van de SER om het minimumloon te verhogen.
- * Bovenstaande punten hebben een lange adem nodig en zijn niet van vandaag op morgen gerealiseerd. Wat wel kan is een soepelere omgang met de kostendelersnorm door gemeenten en het verlagen van kosten voor basisvoorzieningen zoals wonen.
- * Tackel daarnaast de negatieve gevolgen van schaarste. Een basishouding vanuit gelijkwaardigheid, empathie en bejegening van mens tot mens kun je vanaf nu al doen. Richt

daarnaast alles in je dienst- en hulpverlening in op het verminderen van stress en creëer schuldenrust als er sprake is van schulden.

- * Zorg voor betaalbare basisvoorzieningen. Zoals voldoende betaalbare en passende woningen. Dit kan bijvoorbeeld door huren te verlagen voor mensen die een relatief hoge huur hebben voor hun inkomen, oftewel huurbevoorziening. Maar ook het verduurzamen van woningen is een optie: mensen krijgen een lagere energierekening en tegelijkertijd wordt gewerkt aan CO2-reductie.
- * Incasseer op een sociale, behoorlijke manier. Houd rekening met de situatie van de cliënt. Door het gemeentelijk doorvoeren van het behoorlijkheidskader vergroot je de toegang tot (schuld)hulp, de effectiviteit ervan en voorkom je boetes-stapeling. Houd als schuldeiser oog voor de positie en het belang van je cliënt en zoek samen naar een oplossing.
- * Ontwikkel sociale innovaties die bestaansonzekerheid verminderen én schaal deze innovaties bij succes op. Zie de voorbeelden per leefgebied hieronder.
- * Heb aandacht voor de sociale basis. Hoe steviger deze verankerd is in de samenleving, hoe sterker de ondersteuning van mensen met een verhoogde kans op bestaansonzekerheid.
- * Erken dat niet iedereen een plek kan vinden op de reguliere arbeidsmarkt, zelfs niet in periodes van langdurige hoogconjunctuur. Werk daarom aan alternatieven voor de reguliere arbeidsmarkt. Alternatieven waarbij een brede opvatting van participatie centraal staat en waarin iedereen naar vermogen kan meedoen, met een fatsoenlijk inkomen en waarin leren en ontwikkelen centraal staat.

Werken aan bestaanszekerheid: inspirerende voorbeelden uit de praktijk

Bestaanszekerheid betekent het op orde brengen van de basisvoorwaarden: 'de zekerheid van voldoende en voorspelbaar inkomen, de zekerheid van werk en van mee kunnen doen in de samenleving. Maar ook de zekerheid van een dak boven je hoofd in een geschikte en betaalbare woning. En in een veilige en prettige omgeving, met snelle en toegankelijke dienstverlening in situaties die de veiligheid bedreigen.' (VNG & Divosa, 2021, p. 5). Dit kan op verschillende manieren. Hieronder noemen we per leefgebied een volgens ons sociaal innovatief en inspirerend voorbeeld dat laat zien hoe we per leefgebied kunnen werken aan het voorkomen, verminderen of verzachten van bestaansonzekerheid. 1+1=3: Dit voorbeeld illustreert hoe de inzet op verschillende leefgebieden kan leiden tot realisatie van bestaanszekerheid voor mensen in brede zin.

- * **Wonen:** Onder de Pannen is een project waarmee mensen die een slaapkamer 'over' hebben, deze legaal kunnen verhuren aan een stadsgenoot die dringend op zoek is naar woonruimte. Onderhuur dus, waarbij de verhuurder niet gekort wordt op uitkering of toeslagen. Zo wordt niet alleen de nieuwe huurder geholpen, maar gaat ook de verhuurder erop vooruit.
- * **Financiën:** In Nederland voerde de Stichting Zwerfjongeren een vernieuwend experiment uit. Jongeren kregen een jaar lang elke maand 1050 euro, zonder voorwaarden. Het project Bouwdepot loopt in Den Haag, Rotterdam en Eindhoven. Jongeren tussen de 18 en 21 jaar krijgen de kans om hun leven op te bouwen met een vast maandinkomen en een eigen woonplek. Onderzoek bevestigt de positieve impact van deze bijzondere aanpak.
- * **Sociale relaties:** Meanderpark is een gemengd wonen project van Portaal te Nieuwegein. Hier woont een combinatie van begeleide en onbegeleide bewoners. De begeleide bewoners zijn statushouders en mensen uit de maatschappelijke opvang. De onbegeleide bewo-

ners zijn starters op de woningmarkt. Het project omvat in totaal ongeveer 250 woningen met ontmoetingsruimtes om iets te organiseren zoals samen een spelletje doen, samen koken en eten of een verjaardag vieren. Buren hebben aandacht voor elkaar. Het complex is in zijn geheel in bezit van woningcorporatie Portaal. In dit project krijgen mensen een permanent huurcontract.

- * **Gezondheid:** In Het Lichthuis Amsterdam kunnen mensen met psychische problemen op vrijdag-, zaterdag- en zondagavonden terecht voor menselijk contact en liefdevolle, herstelgerichte ondersteuning. Nieuw: Het Lichthuis voor psychische ondersteuning in het weekend: [Cliëntenbelang Amsterdam - voor iedereen met een beperking en chronische ziekte \(cliëntenbelangamsterdam.nl\)](http://cliëntenbelangamsterdam.nl)

- * **Werk en activiteiten:** Werk is zowel psychologisch als sociaal erg belangrijk voor mensen: het draagt bij aan volwaardig meedoen in de samenleving. Toch lukt het niet iedereen om een reguliere baan te krijgen of te behouden. De laatste jaren zijn er verschillende ideeën en alternatieven ontwikkeld om iedereen de mogelijkheid te geven om mee te doen. Hieronder volgen een aantal voorbeelden van dergelijke ideeën.
 - **Basisbaan**, onder andere in Groningen: maatschappelijk waardevolle, duurzame baan bedoeld voor mensen die het niet redden op de reguliere arbeidsmarkt. Mensen met een basisbaan gaan er in vergelijking met de uitkering in inkomen op vooruit. Basisbanen zijn maatwerk.
 - **Instapeconomie:** Haagse variant van het participatie-inkomen. De door de gemeente betaalde uitkering wordt aangevuld met een toelage die de partners in de wijk betalen, voor de toegevoegde waarde die de mensen leveren.
 - **Parallele arbeidsmarkt:** Richt zich op producten en diensten die nu niet worden gemaakt en geleverd, maar waaraan wel behoefte is. Werk in de samenleving dat blijft liggen omdat dit regulier niet te bekostigen is. De parallelle arbeidsmarkt biedt routes naar werk voor mensen die nu langdurig aan de kant staan en vormt een buffer voor mensen die uit de reguliere arbeidsmarkt vallen, waardoor werkloosheid en afhankelijkheid van de bijstand kunnen worden voorkomen.
 - **Participatie-inkomen:** Koppelt het recht op inkomen (uitkering) aan het recht op zinvol werk. Het is voor iedereen toegankelijk, uitgekeerd op individuele basis en met wederkerigheid als uitgangspunt.
 - **Waardevol werken:** Al het werk dat mensen doen telt mee en wordt gewaardeerd als echt werk, waardevol werken maakt geen onderscheid in soorten en maten werkenden: mensen die werken tellen volledig en volwaardig mee.
 - **Open hiring:** Aan de slag zonder sollicitatie of cv.

Gebruikte literatuur

Algemene Rekenkamer (2019), *Toeslagen terugbetalen*. Den Haag, Algemene Rekenkamer.

Algemene Rekenkamer (2020), *Sociale zekerheid en flexibele arbeidsmarkt: Sociale vangnetten voor werkenden met een flexibel arbeidsverband: de huidige balans*. Den Haag, Algemene Rekenkamer.

Andriessen, I., Hoegen Dijkhof, J., Torre, A. van der, Berg, E. van der et al. (2020), *Ervaren discriminatie in Nederland II*. Den Haag, Sociaal en Cultureel Planbureau.

Blom, M., Huberts, S., Zwanepol, M., Gielen, M., Westhoff, E., Athmer, J., Kalisvaart, I., & Oosterom, W. (2020), *Samen onder dak: Belemmeringen voor bijstandsgerechtigden om woonruimte te delen*. Significant APE.

Bokeloh, P. (2018), *Woningmarktmonitor januari 2018*. ABN-Amro.

Bokeloh, P. (2018a), *Woningmarktmonitor juli 2018*. ABN-Amro.

Bos, J., Lammers, S., Verberk-de Kruik, M. (2018), *Koopkrachtontwikkeling van huurders en kopers 2017-2021. Een onderzoek naar de koopkrachtontwikkeling van huurders en kopers*. Utrecht, Nibud

Brakel, M. van den, Kösters, L. (2016), *Inkomenspositie van flexwerkers*. Den Haag, Centraal Bureau voor de Statistiek.

Bregman, R. (2013), *Waarom arme mensen domme dingen doen*. Geraadpleegd op 15-2-2018 op decorrespondent.nl. De Correspondent.

Bremmer, D. (2021, 18 september), *Energierkening wordt onbetaalbaar voor lage en middeninkomens*. Geraadpleegd op 18 september 2021 op www.ad.nl. Algemeen Dagblad.

Brink, H. (2016), *Utrecht: bijstand is te laag om van rond te komen*. Geraadpleegd op 17-7-2018 op www.divosa.nl.

CBS (2016), *Inkomen meeste zzp'ers lager dan van werknemers*. Journal. Geraadpleegd op 15-2-2018 op www.cbs.nl.

CBS (2017), *Flexibele arbeid en de gevolgen voor relatie en gezinsvorming*. Den Haag, Centraal Bureau voor de Statistiek.

CBS (2018), *Armoede en sociale uitsluiting 2018*. Den Haag, Centraal Bureau voor de Statistiek.

CBS (2018a), *Weer meer vast werk, maar flexwerk groeit harder*. Geraadpleegd op 20-2-2018 op www.cbs.nl.

CBS (2019), *Armoede en sociale uitsluiting 2019*. Den Haag, Centraal Bureau voor de Statistiek.

CBS (2020a), *Schuldenproblematiek in beeld: Huishoudens met geregistreerde problematische schulden 2015-2018*. Den Haag, Centraal Bureau voor de Statistiek.

CBS (2020b), *Arbeid, flexwerk en gezondheid: Over de samenhang tussen (tijdelijk) werk en gezondheid*. Den Haag, Centraal Bureau voor de Statistiek.

CBS (2021a), *Prijsstijging koopwoningen opnieuw hoger*. www.cbs.nl.

CBS (2021b), *Stijging van het aantal daklozen tot stilstand gekomen*. Geraadpleegd op 30 september 2021, via www.cbs.nl.

CBS (2021c), *Ontwikkelingen flexwerk*. Geraadpleegd op 9 juli 2021, via www.cbs.nl.

CBS (2021d), *De arbeidsmarkt in cijfers 2020*. Den Haag, Centraal Bureau voor de Statistiek.

CBS (2021e), *Wie zijn de flexwerkers?* Geraadpleegd op 9 juli 2021, via www.cbs.nl.

CBS (2021f), *Spanning op de arbeidsmarkt. Openstaande vacatures en werkloze beroepsbevolking*, geraadpleegd op 7-3-2022 op www.cbs.nl.

Cheng, G. & Chan, D. (2008), *Who suffers more from job insecurity? A meta-analytic review*. *Applied Psychology* 57, 2: pp. 272-303.

Codrington, P. (2021), *Zekerheid van de baan? Deelstudie naar onzekerheid over werk en inkomen voor verschillende groepen werkenden* (Working Paper nr. 44). Den Haag, Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.

Conen, W.S., & De Beer, P.T. (2020), *De waarde van werk in Nederland: resultaten van de Waarde van Werk Monitor*. Amsterdam, AIAS-HSI.

College voor de Rechten van de Mens (2016), *Armoede, sociale uitsluiting en mensenrechten, jaarlijkse rapportage*. Utrecht, College voor de Rechten van de Mens.

Deloitte & Schuldenlab (2020), *COVID-19 en schuldenproblematiek in Nederland: Onderzoek en oplossingsrichtingen voor een gezamenlijk actieplan*. Deloitte The Netherlands.

De Klerk, M., Olsthoorn, M., Plaisier, I., Schaper, J., & Wagemans, F. (2021), *Een jaar met corona: Ontwikkelingen in de maatschappelijke gevolgen van corona*. Den Haag, Sociaal en Cultureel Planbureau.

De Vries, R., & Chkalova, K. (2019), 'Arbeidsmarkttransities in de Nederland: een overzicht'. In: *Dynamiek op de Nederlandse arbeidsmarkt: De focus op zekerheid*. Den Haag, Centraal Bureau voor de Statistiek & TNO: Prevention, Work & Health.

Denktank Coronacrisis (2020), *Neem iedereen mee: kwetsbare groepen op de arbeidsmarkt*. Den Haag, Sociaal-Economische Raad (SER).

Divosa (2019), *Wanneer rondkomen niet vanzelfsprekend is*. Utrecht, Divosa.

DNB (2018), *Flexibilisering arbeidsmarkt gaat gepaard met daling arbeidsinkomensquote*, geraadpleegd op 20-2-2018 op www.dnb.nl.

Dorenbos, R., Sterrenburg, L. (2018), *Gezond participeren aan de randen van het land. Eindrapportage*. Den Haag, Platform31.

Elich, J. (2021), *Dicht de kloof – 15 burgemeesters luiden noodklok achterstandswijken*. Sociaal Werk Nederland. www.sociaalwerknederland.nl.

Engbersen, R., Omlo, J. (2020), *Uit de duivelskring van armoede: Wat sociaal werkers en medewerkers van kinder- en peuteropvang kunnen betekenen in de aanpak van armoede in Noord-Nederland*. Movisie, Tinten.

Euwals, R., Muselaers, N., (2016), *Uitdagingen en beleidsrichtingen voor de Nederlandse welvaartsstaat*. Den Haag, Centraal Planbureau.

Ewijk, C. van, Horst, A. van der, Besseling, P. (2013), *Toekomst voor de zorg*. Den Haag, Centraal Planbureau.

Gemeente Harderwijk (2016), *Bestaanszekerheid en inkomensondersteuning. Armoedebeleid in de Gemeente Harderwijk 2016-2019*. Harderwijk, Gemeente Harderwijk.

Gemeente Zeist (2017), *Zeister bestaanszekerheidsbeleid. Een steuntje in de rug voor inwoners die leven in financiële krapte*. Zeist, Gemeente Zeist.

Goderis, B., Van Hulst, B., Hoff, S. (2019), 'Waar ligt de armoede grens?'. In: *Armoede in kaart: 2019*. digitaal.scp.nl/armoedeinkaat2019. Den Haag, Sociaal en Cultureel Planbureau.

Gielen, M., Scholten, N., Bakker, L., Blom, M. (2021), *Monitor van gelijke kansen en evenredige kansen op de arbeidsmarkt, ongeacht migratieachtergrond*. Significant

Hoff, S., Van Hulst., Goderis, B. (2019), 'De omvang van armoede'. In: *Armoede in kaart: 2019*. digitaal.scp.nl/armoedeinkaat2019. Den Haag, Sociaal en Cultureel Planbureau.

Hoff, S., Vrooman, C., Iedema, J., Boelhouwer, J., & Kullberg, J. (2021), *Vershil in Nederland 2014-2020: Zes sociale klassen en hun visies op samenleving en politiek*. Den Haag, Sociaal en Cultureel Planbureau.

Hollander, K. den (2016), *Tegenprestatie naar vermogen. Een onderzoek naar de juridische risico's van de tegenprestatie naar vermogen voor uitkeringsgerechtigden uit de Participatiewet in opdracht van Diamant-groep*. Tilburg, Juridische hogeschool Avans-Fontys

Houwerzijl, M., & Vlemminx, F. (2021), Commentaar op artikel 20 van de Grondwet, in: E.M.H. Hirsch Ballin en G. Leenknecht (red.), *Artikelsgewijs commentaar op de Grondwet*, webeditie 2021. Geraadpleegd via www.Nederlandrechtsstaat.nl

- Huygen, A. (2020), 'Altijd op een richeltje lopen'. In: *Werkende armen – (Her)kennen we die?*. Utrecht, Divosa.
- Jungmann, N., Wesdorp, P. (2017), *Mobility Mentoring. Hoe inzichten uit de hersenwetenschap leiden tot een betere aanpak van armoede en schulden*. Den Haag, Platform 31.
- Kadaster (2021), *Spanningen tussen vraag en aanbod woningmarkt groeit*. Geraadpleegd op 3-2-2022 op www.kadaster.nl.
- Kalthoff, H. (2020), *Opgroeien en opvoeden in armoede: 3e herziene versie*. Utrecht, Nederlands Jeugdinstituut.
- Kremer, M. (2019), Het zekere voor het onzekere: De flexibele arbeidsmarkt en de reductie van onzekerheid. In: *Dynamiek op de Nederlandse arbeidsmarkt: De focus op zekerheid*. Den Haag, Centraal Bureau voor de Statistiek & TNO: Prevention, Work & Health.
- Kremer, M., Went, R., Knottnerus, A.I (red.) (2017), *Voor de zekerheid. De toekomst van flexibel werkenden en de moderne organisatie van arbeid*. Den Haag, Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.
- Lange, A. de, Michon, H., Knispel, A., Hulsbosch, Kroon, H. (2019), *Maatschappelijke participatie van mensen met ernstige psychische aandoeningen; Factsheet panel Psychisch Gezien*. Utrecht, Trimbos-instituut.
- Lieshout, P van. Redactie (2016), *Sociale (on)zekerheid. De voorziene toekomst*. Amsterdam, Amsterdam University Press.
- Meere, F. de, Toorn, J. van den, Hamdi, A., Wilderink, L. (2018), *Doen wat nodig is voor inwoners. Ervaren uit de City Deal inclusieve stad*. Utrecht, Verwey-Jonker instituut.
- Middelkoop, M. van, Schilder, F. (2017), *Middeninkomens op de woningmarkt. Ruimte op een krap speelveld*. Den Haag, Planbureau voor de Leefomgeving.
- Ministerie van BZK (2018), *Staat van de Volkshuisvesting, Jaarrapportage 2018*. Den Haag. Ministerie van BZK.
- Ministerie van BZK (2017), *Staat van de Volkshuisvesting, Jaarrapportage 2017*. Den Haag. Ministerie van BZK.
- Ministerie van JenV, Ministerie van SZW, Ministerie van VWS, & Ministerie van BZK. (2018). *Samen tegen mensenhandel. Een integrale programma-aanpak van seksuele uitbuiting, arbeidsuitbuiting en criminele uitbuiting*.
- Mulder, P., Longa, F. D., Straver, K. (2021), *De feiten over energiearmoede in Nederland: Inzicht op nationaal en lokaal niveau*. TNO.
- Mullainathan, S., Shafir, E. (2013), *Scarcity: Why having too little means so much*. Macmillan.
- Nibud (2019a), *Nibud Vaste Lasten 2019*. [Nibud-Factsheete-Vaste-Lasten-maart-2019.pdf](#). Nibud.

- Nibud. (2019b), *Nibud: meer dan de helft van budget op aan vaste lasten* [Persbericht]. Geraadpleegd op 18 maart 2019 op www.nibud.nl. Nibud.
- Nibud. (2020a), *Huidig inkomensondersteuningssysteem onvoldoende om armoede tegen te gaan: Een bestudering van vijf jaar armoedebeleid bij tachtig gemeenten*. Nibud.
- Nibud (2020b), *Rondkomen met een laag inkomen én tegemoetkomingen*. www.nibud.nl. Nibud.
- Nibud (2020c), *Nibud: Verhoog bijstand en minimumjeugdloon* [Persbericht]. www.nibud.nl. Nibud.
- Nibud (2021), *Nibud: financiële zorgen over onzeker 2021* [Persbericht]. www.nibud.nl. Nibud.
- Nuland, K. van (2018), *Hersenontwikkeling bij kinderen in armoede*. Geraadpleegd op 16-7-2018 op www.stimulansz.nl.
- Oude Mulders, J. (2020), *Leeftijdscriminatie ervaren door oudere werknemers*. Demos. 36(8):8.
- Plantinga, M., Zeelenberg, M., Breugelmans, S.M. (2018), *De effecten van armoede op voelen, denken en doen*. Tilburg University.
- Putter, I. de, Cozijnsen, R., Rijken, M. (2015), *Het vergroten van arbeidsparticipatie onder mensen met een chronische ziekte of beperking; een werkwens alleen is niet voldoende*. Utrecht, NIVEL.
- RIVM (2018), VTV-2018, *Trendscenario*. Geraadpleegd op 10-7-2018 op www.vtv2018.nl.
- Roeters, A., Echtelt, P. van, Vrooman, J., Vlasblom, J. D., & Olsthoorn, M. (2021), *De veranderende wereld van werk: Een verkenning van de kwaliteit van werk in de toekomst*. Den Haag, Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Roos, A. F., Diepstraten, M., & Douven, R. (2021), *When financials get tough, life gets rough? Problematic debts and ill health*. DOI: [10.34932/BPNM-1379](https://doi.org/10.34932/BPNM-1379). Centraal Planbureau.
- Rözer, J., Torre, A. van der, Roeters, A. (2021), *Platformisering en de kwaliteit van werk. Een kennissynthese*. Den Haag, Sociaal en Cultureel Planbureau.
- RTL Nieuws (2021), *Tienduizenden sociale huurwoningen in slechte staat en soms rijp voor de sloop*. Geraadpleegd op 18-9-2021 op www.rtlnieuws.nl.
- RVS (2020), *Gezondheidsverschillen voorbij: Complexe ongelijkheid is een zaak van ons allemaal*. Den Haag, Raad voor Volksgezondheid en Samenleving. Geraadpleegd op 3-3-2022 op adviezen.raadrvs.nl.
- Schilder, F., Groot, C. de (2017), *Inkomensdynamiek en de betaalbaarheid van het wonen*. Den Haag, Planbureau voor de Leefomgeving.

- Schonewille, G., Crijnen, C. (2019). *Financiële problemen 2018: Geldzaken in de praktijk 2018-2019 deel 1*. Utrecht, Nibud.
- Sennet, R. (1986), *De flexibele mens. Psychochram van de moderne samenleving*. Byblos Boeken.
- SER (2017), *Opgroeien zonder armoede*. Den Haag, Sociaal-Economische Raad (SER).
- SER (2021), *Werken zonder Armoede*. Den Haag, Sociaal-Economische Raad (SER).
- Stronks, K., Droomers, M. (2014), 'Ongezonde armoede. Waarom arme mensen ongezonder zijn en wat daaraan te doen is', in: Michon, L., Slot, J. (eindredactie), *Armoede in Amsterdam. Een stadsbrede aanpak van hardnekkige armoede*. Bureau Onderzoek en Statistiek van gemeente Amsterdam, 2014, pp. 63–71.
- Tiemeijer, W. (2016), *Eigen schuld. Een gedragswetenschappelijk perspectief op problematische schulden*. Amsterdam, Amsterdam University Press.
- TNO, ABU, FNV, CBS (2018), *Flexbarometer*, Geraadpleegd op 20-2-2018 op www.flexbarometer.nl.
- Van der Schors, A., Crijnen, C., & Schonewille. G. (2019), *Geldzaken in de praktijk 2018-2019*. Utrecht, Nibud.
- Van Hulst, B., & Hoff, S. (2019), 'Hoeveel komen de armen tekort?' In: *Armoede in kaart: 2019..* Sociaal en Cultureel Planbureau. Geraadpleegd op 3-3-2022 op digitaal.scp.nl.
- Van Oort & Van Oort (2017), *Inventarisatie overheidsbeleid Armoede en Gezondheid. Definitieve rapportage t.b.v. het Programma Gezonde Toekomst Dichterbij*. Van Oort & Van Oort.
- Vijlbrief, A., & Van Mourik, K. (2020), *Dossier: Wat werkt bij de aanpak van armoede en schulden*. Utrecht, Movisie.
- VNG, Aedes, Woonbond, G4, G40 (2018), *Huurders sociale huurwoningen meer dan 30 % van inkomen kwijt aan woonlasten*. Persbericht 29 mei 2018. Geraadpleegd op 9-7-2018 op vng.nl.
- VNG, Divosa (2021), *De winst van het sociaal domein: Een slimme investering in bestaanszekerheid, kanselijkheid en gezondheid*. Den Haag, VNG.
- Vrooman, C.; Gijsberts, M., Boelhouwer, J. (2014), *Vershil in Nederland. Sociaal en Cultureel Rapport 2014*. Den Haag, Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Webbink, E., Molenaar-Cox., P., Van Schie, S., & Weidum, J. (2020), *BUS-E Extra uitvraag Tegenprestatie 2020: In samenwerking met het ministerie SZW*. Den Haag, Centraal Bureau voor de Statistiek.
- Wesdorp, P., Jungmann, N., Sterrenberg, L. (2016), *Mobillity mentoring en de strijd tegen armoede*. Geraadpleegd op 19-7-2018 op www.sociaalwerk nederland.nl.

Westhof, F., Ruig, L. de, Kerckhaert, A., (2015), *Huishoudens in de rode cijfers 2015. Over schulden van Nederlandse huishoudens en preventiemogelijkheden*. Zoetermeer, Panteia.

Wilhagen, T. (2016), *Pas nieuwe flexwet aan*. Geraadpleegd op 17-7-2018 op www.socialevraagstukken.nl.

Withagen, T. en Stolp, M. (2021), *De arbeidsmarkttransitie, Naar meer waarde en meer werk*. NSvP.